

FEMİNİZM, KAPİTALİZM VE TARİHİN OYUNU¹

Nancy Fraser

Çeviren: Gizem Kurtsoy

Nancy Fraser "Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Oyunu" başlıklı makalesinde kendisinin de içinde bulunduğu kırk yıllık bir feminist aktivizm tarihine geri dönerek ikinci dalga feminist harekete, yarattığı ve yaratamadığı kültürel ve yapısal dönüşümler bağlamında eleştirel bir gözle bakmaya çalışıyor. İkinci dalga feminizmin, kapitalizmin yakın tarihi içerisinde geçirdiği evreleri ve kapitalizmle olan ilişkisini farklı tarihsel dönemler üzerinden tartışmaya açıyor. Fraser, feminist analizin ekonomik, kültürel ve politik boyutlarının süreç içerisinde hem birbirinden hem de kapitalizm eleştirisinden ayrılmış olduğunu belirtirken, feminizmin başardığı kültürel değişimlerin kendi eşitlikçi ve adil toplum idealiyle taban tabana zıt olan küresel neoliberal kapitalizme geçişi istemeden de olsa meşrulaştırmış olduğunu savunuyor. Fraser, yazısında ikinci dalga feminizmin kapitalizmle olan ilişkisini sorgularken evrildiği yeni biçimleri de göz önünde bulundurarak kapitalizme karşı nasıl bir feminist analiz ve aktivizme ihtiyacımız olabileceğine dair bir tartışma başlatmayı hedefliyor.

Burada ikinci dalga feminizmi ayrıntılarına girmeden ele almak istiyorum. Şu ya da bu aktivist akım, feminist kuramsallaştırmanın şu ya da bu kıyası, hareketin şu ya da bu coğrafi dilimi veyahut şu ya da bu sosyolojik kadın topluluğu ile ilgilenmiyorum. Daha çok ikinci dalga feminizmi bir bütün, döneme ait toplumsal bir olgu olarak incelemek istiyorum. Aşağı yukarı kırk yıllık bir feminist aktivizm dönemine geri gitmek, hareketin genel yörüngesini ve tarihsel önemini değerlendirmek istiyorum. Bu geriye gidişin önümüzü görmemize yardımcı olmasını da umuyorum. Mesafe katettiğimiz yolu yeniden inşa ederken, ağır bir ekonomik krize, toplumsal belirsizliklere ve yeni politik düzenlemelere maruz kaldığımız günümüzde karşılaştığımız sorunlara ışık tutmayı umuyorum.²

Neticede ikinci dalga feminizmin geniş çerçevesi ve genel anlamı ile ilgili bir makale sunacağım. Eşit miktarlarda tarih anlatısı ve toplumsal-teorik analiz çizgisinde, makalem zamanda üç noktayı ele alıyor ve bu noktaların her biri ikinci dalga feminizmi kapitalizm tarihi içerisinde belirli bir an ile ilişkisi içerisinde konumlandırıyor. Birinci nokta, "devlet eliyle kapitalizm" olarak adlandıracağım bir bağlamda yer alan hareketin başlangıç dönemlerine işaret ediyor. Burada ikinci dalga feminizmin ortaya çıkışının ana çizgilerini, savaş sonrası dönemde devlet kaynaklı kapitalist toplumların yaygın erkek merkezçiliğine karşı radikal bir meydan okuma olan emperyalizm karşıtı Yeni Sol bakış açısından belirtmek niyetindeyim. Bu dönemi kavramsallaştırarak hareketin temel özgürlükçü temayüllerini, adaletsizlikleri dönüştürme anlayışını ve topluma getirdiği yapısal eleştiriyi açmılayarak

tanımlayacağım. Değineceğim ikinci nokta ise, neoliberalizmin yükselişe geçtiği toplumsal bağlamda feminizmin geçirdiği evrim süreciyle ilgilidir. Burada hareketin yalnızca sıradışı başarılarının değil, aynı zamanda bazı hedeflerinin yükselen yeni kapitalizmin (post-Fordist, 'örgütsüz', uluslararası) talepleriyle olan endişe verici uyumunun da bir tablosunu sunacağım. Bu dönemi kavramsallaştırarak ise, ikinci dalga feminizmin istemeden Luc Boltanski ve Éve Chiapello'nun "kapitalizmin yeni ruhu" dediği şeyin kilit bir bileşenini oluşturup oluşturmadığını soracağım. Üçüncü nokta, neoliberalizmden yeni bir toplumsal örgütlenme biçimine geçişi işaret eden kapitalizmin yaşadığı mevcut kriz ve Birleşik Devletler'deki politik düzenlemeler bağlamında, feminizmin olası yeni yönelimlerini ele alacak. Bu konuyu ele alırken de, mali sermaye ve Birleşik Devletler'in hegemonya krizleriyle sallanan ve şimdi de Barack Obama'nın başkanlığındaki gelişmeleri bekleyen bir dünyada, feminizmin özgürlükçü temayüllerini yeniden devreye sokmanın yollarını sorgulamayı amaçlıyorum.

O hâlde, genel anlamıyla ikinci dalga feminizmin yörüngesini kapitalizmin yakın tarihi ile bağlantılı olarak konumlandırmak istiyorum. Böylece bana ilk kez bundan onlarca yıl önce ilham vermiş olan ve günümüzde hâlâ toplumsal cinsiyet konusundaki adalet beklentimizde en sağlam umudumuz gibi görünen sosyalist-feminist kuramsallaştırmayı yeniden canlandırmayı umuyorum. Fakat amacım artık köhneleşmiş ikili sistem kuramlarını yeniden kullanıma sokmaktan ziyade, günümüzdeki feminist kuramsallaştırmanın en iyisiyle kapitalizme yönelik en iyi güncel eleştiri kuramsallaştırmasını bütünleştirmek.

Bu yaklaşımın arkasındaki mantıksal temeli açıklamak için ikinci dalga feminizm hakkında belki de en çok ortaya konan görüşle ilgili sıkıntımı dile getireyim. Çoğunlukla hareketin kültürü dönüştürmedeki göreceli başarısının, kurumları dönüştürmedeki göreceli başarısızlığıyla bariz bir tezat teşkil ettiği söylenir. Bu değerlendirme iki yönlüdür: Bir yanda, toplumsal cinsiyet açısından eşitlik yönündeki feminist idealler geçen yıllarda son derece çekişmeli konulardı, şimdiyse toplumun genel kabulünü görmüş durumda; öte yandan ise hâlâ uygulamada gerçekleşmemiş durumdalar. Bu nedenle, cinsel taciz, insan ticareti ve ücret eşitsizliği gibi kısa bir süre öncesine kadar fırsatçılık olarak görülen feminist eleştiriler günümüzde geniş kabul görüyor. Fakat insanların tutumundaki bu büyük değişiklik hiçbir şekilde bu uygulamaları ortadan kaldırmadı. Böylece ikinci dalga feminizmin çığır açan bir kültürel devrim yaptığı, fakat zihniyetlerdeki bu muazzam değişimin (henüz) yapısal ve kurumsal değişime çevrilemediği sıkça tartışılır.

Feminist fikirlerin günümüzde geniş kabul görmesini haklı olarak hesaba alan bu görüş hakkında söylenecek birkaç şey var. Lakin kültürel başarıyla beraber kurumsal başarısızlık savı, ikinci dalga feminizmin tarihsel önemini ve geleceğe dönük fırsatlarını yeterince açıklamaz. Sanki biri değişmezken öteki değişebilmiş gibi kurumların kültürün gerisinde

kaldığını varsaymak, yalnızca kurumların kültürün gerisinde kalmamasını sağlarsak feminist beklentilerin gerçekleşeceği izlenimini uyandırır. Sonuç ise daha karmaşık ve endişe verici bir olasılığın üzerini örtmek olur: İkinci dalganın neden olduğu kültürel tutumların yaygınlaşması, feminist aktivistler tarafından beklenmedik ve kasıtsız başka bir toplumsal dönüşümün parçasıdır; bu dönüşüm savaş sonrası kapitalizmin toplumsal örgütlenme biçiminde bir dönüşümdür. Bu olasılık daha açık ve kesin bir biçimde ifade edilebilir: İkinci dalganın can verdiği kendi içinde olumlu kültürel değişimler, feministlerin adil bir toplum vizyonuna doğrudan doğruya zıt olan kapitalist toplumun yapısal dönüşümünün meşrulaşmasına hizmet etti.

Bu makalede bu endişe verici olasılığı incelemek amacındayım. Hipotezim şu şekilde ifade edilebilir: İkinci dalga feminizm konusunda gerçek anlamda yeni olan şey, devlet eliyle sürdürülen erkek merkezli kapitalizmi eleştirirken cinsiyet eşitsizliklerinin analitik olarak farklı üç boyutunu —ekonomik, kültürel, politik— birlikte ele alış biçimidir. Feministler devlet eliyle kapitalizmi, bu üç perspektifi de içine katıp geniş kapsamlı ve çok yönlü bir incelemeye tabi tutarak, ona karşı hem dallanıp budaklanan hem de sistematik bir eleştiri biçimi üretmişlerdir. Takip eden yıllarda ise bu üç eşitsizlik boyutu hem birbirlerinden hem de kapitalizm eleştirisinden ayrıştırılmıştır. Feminist eleştirinin parçalara bölünmesi ile parçalarından seçilmiş bazılarının birleşmesi ve kısmi bir geri kazanma gerçekleşir. Birbirlerinden ve onları bütünleştiren toplumsal eleştiriden koparılan ikinci dalga beklentileri, daha büyük ve bütünleştirici adil toplum vizyonundan son derece farklı bir projenin hizmetine zorla sokulur. Tarihin bir cilvesidir ki, ütöpik arzular yeni bir kapitalizm formuna —post-Fordist, uluslararası, neoliberal düzene— geçişi meşrulaştıran duygu akımlarıyla yeniden hayat buldular. Sonrasında ise bu hipotezi, daha önce sözünü ettiğim üç noktaya tekabül eden üç aşamada ayrıntılandırmak niyetindeyim. Birinci aşamada ikinci dalga feminizmin devlet eliyle sürdürülen erkek merkezli kapitalizme karşı, eşitlik için üç perspektifi —yeniden pay etme, tanınma ve temsil— bütünleştirerek getirdiği eleştiriyi yeniden gündeme getireceğim. İkinci aşamada bu üçlü grubun parçalanışını ve seçilmiş bazı parçalarının neoliberal kapitalizme kaymasını kısaca açıklayacağım. Üçüncü aşamada ise bu ekonomik kriz ve politik boşluk döneminde feminizmin özgürlükçü temayüllerini geri kazanmanın yollarını araştıracağım.

I. Feminizm Ve Devlet Eliyle Kapitalizm

İkinci dalga feminizmin ortaya çıkışını devlet eliyle kapitalizm bağlamına oturtmakla başlayacağım. Devlet eliyle kapitalizmden kastım savaş sonrası dönemin hâkim toplumsal düzenidir; bu toplumsal düzende devletler ulusal ekonomilerini idare etme konusunda aktif rol alırlar.³ Devlet eliyle kapitalizmin en aşına olduğumuz hâli, zamanında Birinci Dünya adı

verilen, refah seviyesi yüksek ülkelerde uygulanan biçimdir; bu ülkeler kapitalizme özgü fiyat fırlama dönemlerini yumuşatmak için Keynesçi düzenlemeleri kullandılar. Büyük Buhran ve savaş zamanı planlamaları gibi deneyimlerden yararlanan bu ülkeler *planlı ekonominin*, altyapı yatırımı, sanayi politikası, vergilerin yeniden dağıtımı, toplumsal koşullar, iş kanunu, bazı kilit endüstrilerin kamulaştırılması ve kamusal malların metasızlaştırılması gibi pek çok biçimini uygulamışlardır. Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne üye en zengin ve en güçlü ülkeler 1945 sonrası yıllarda kapitalizmi “örgütlemeye” en başarılı ülkeler olsalar da, devlet eliyle örgütlenen kapitalizmin bir çeşidine de o zamanlar Üçüncü Dünya denilen yerde rastlamak mümkündür. Yoksullaştırılmış eski sömürgelerde, yeni bağımsızlaşmış “gelişmekte olan devletler” ithalat ikamesi tedbirleri, altyapı yatırımı, kilit endüstrilerin kamulaştırılması ve eğitim için kamu harcaması gibi yollara başvurarak sınırlı kapasitelerini ulusal ekonomik büyümeyi canlandırmak için kullanmaya çabaladılar.⁴

Netice olarak, bu ifadeyi genelde Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü'ne üye refah devletlerine ve savaş sonrası dönemde gelişmekte olan eski sömürgeci devletlere atıfta bulunurken kullanacağım. Ne de olsa ikinci dalga feminizm 1970'lerin başlarında ilk kez bu ülkelerde bir patlama yaptı. Bu patlamayı teşvik eden şeyin tam olarak ne olduğunu açıklamak için devlet eliyle kapitalizmin politik kültürünün ayırt edici dört özelliğini burada ele alacağım:

- *Ekonomizm*: Devlet eliyle kapitalizm özü itibarıyla ekonomik pazarları kontrol etmek (bazı durumlarda bu pazarların yerine geçmek) için aleni politik güç kullandı. Bu durum, büyük ölçüde sermayenin çıkarına kriz yönetimi oluşturma meselesiydi. Yine de söz konusu devletler politik meşruluklarının büyük bir kısmını kapsayıcılık, toplumsal eşitlik ve sınıflar arası dayanışmayı teşvik etme iddialarından elde ettiler. Fakat bu idealler iktisadi açıdan ve sınıf merkezli bir şekilde yorumlandı. Devlet eliyle kapitalizmin politik kültüründe toplumsal sorunlar, özellikle gelir ve iş gibi taksim edilebilir malların eşit paylaşılmasını ilgilendiren konular olarak, bilhassa dağıtım koşullarıyla şekillendi; öte yandan toplumsal ayrımlar ise esas olarak sınıf prizmasından incelendi. Böylece en temel toplumsal adaletsizlik, haksız ekonomik dağılım ve onun paradigmatik ifadesi olan sınıflar arası eşitsizlik oldu. Bu sınıf merkezli, iktisadi düşlemselliğin sonucu ise adaletsizliklerin diğer boyutlarını, mevzilerini ve eksenlerini tam olarak gizlemek olmasa bile marjinalize etmesidir.
- *Erkek merkezilik*: Bunu, devlet eliyle kapitalizmin ideal-tipik vatandaşı etnik çoğunluğa mensup erkek işçi, eve ekmek getiren, aile babası olarak tasavvur etmesi takip etti. Genel olarak bu işçinin maaşı evin temel geliri kabul edilirdi;

ailenin tek ekonomik gelir kaynağı erkek değilse de karısının kazandığı para yalnızca ek gelir olabilirdi. Son derece cinsiyetçi olan bu “aile geliri” kavramı hem çağdaşlık ve sosyo-ekonomik yükselme çağrıştıran bir toplumsal ideale hizmet etti, hem de istihdam, refah ve gelişme hususlarında devlet politikasının temeli olarak iş gördü. Bahşedilen bu ideal pek çok aileye uzak kaldı; çünkü tek başına erkeğin geliri çocukları ve işsiz bir eşi geçindirmek için nadiren yeterli olabiliyordu. Yeni filizlenen düşük ücretli hizmet sektörü ise yakında bu idealin de bağlı olduğu Fordist endüstrinin büyümesini engelleyecekti. Ancak 1950’lerde ve 1960’larda aile geliri ideali hâlâ cinsiyetçi normlara hizmet ediyordu, erkeklerin ev içi otoritesini pekiştirerek ve ev içine özel tüketimi özendirerek bu normlara muhalefet oluşturanları yola getirmeye yarıyordu. Ücretli işin fiyatını saptayan devlet eliyle kapitalizmin politik kültürü, ücretsiz bakım işinin ve üremenin toplumsal önemini silikleştirdi. Erkek merkezli aile ve iş anlayışlarının kurumsallaşması da toplumsal cinsiyet adaletsizliklerini doğallılaştırdı ve politik mücadele alanından çıkardı.

- *Devletçilik*: Devlet eliyle kapitalizm aynı zamanda devletçiydi; teknokratik, denetsel kültürü yaygındı. Politika belirlemek için profesyonel uzmanlara ve bunları uygulamak için de bürokratik kurumlara güvenildiğinden, refah devletleri ve gelişmekte olan ülkeler görünüşte hizmet ettiklerine aktif vatandaşlardan çok müşteri, tüketici ve vergi mükellefi gibi davrandılar. Ortaya çıkan sonuç ise, adaletle ilgili hususlara uzman hesaplarıyla ya da korporatist pazarlıklarla halledilebilecek teknik meselelermiş gibi yaklaşan depolitize olmuş bir kültürdü. Gereksinimlerini politik müzakere ve tartışma yoluyla demokratik bir biçimde açıklamaları için izin verilmesi bir yana, sıradan vatandaşlar (en iyi ihtimalle) tepeden inme tanımlanan ve uygulanan doyumların pasif alıcısı konumundaydılar.
- *Westfalyanizm*: Son olarak, devlet eliyle kapitalizm tanımı itibariyle ulusal ekonomik gelişimi ulusal vatandaşlığın, her daim yararına olmasa da, adına desteklemek için, ulus-devletlerin iktidarını harekete geçiren ulusal bir oluşumdu. Bretton Woods kuralları çerçevesiyle mümkün kılınan bu oluşum, politik alanın bölgesel olarak sınırlanmış yönetim biçimlerine bölünmesine dayanıyordu. Sonuç olarak devlet eliyle kapitalizmin politik kültürü, adaletin bağlayıcı yükümlülüklerinin yalnızca aynı ülkenin vatandaşları için geçerli olması şeklindeki Westfalyan görüşü kurumsallaştırdı. Savaş sonrası dönemin toplumsal mücadelesinde aslan payına karşılık gelen bu görüş, adalet taleplerini bölgesel yönetimlerin politik arenasına yöneltti. Sonuç ise, uluslararası insan haklarına

gösterilen sahte bağlılık ve emperyalizm karşıtı dayanışmaya bakmadan, adaletin kapsamının sınırlanması ve sınır ötesi adaletsizliklerin, tam anlamıyla örtbas edilmese de, marjinalize edilmesi oldu.⁵

O hâlde, devlet eliyle kapitalizmin politik kültürü genel olarak ekonomist, erkek merkezci, devletçi ve Westfalyanistti. Bütün bu özelliklere karşı 1960'lar sonu ve 1970'lerde savaş açıldı. Radikalizmin her an patlamaya hazır o yıllarında, ikinci dalga feministler de devlet eliyle yürütülen kapitalizmin ekonomizmine, devletçiliğine ve (daha düşük ölçüde) Westfalyanizmine meydan okuyan, aynı zamanda erkek merkezçiliğine ve müttefiklerinin cinsiyetçiliğine karşı çıkan Yeni Sol'a ve emperyalizm karşıtı benzer hareketlere katıldılar. Bu noktaları sırasıyla ele alalım:

- *Ekonomizme karşı ikinci dalga feminizm:* Adaletsizliklerin yalnızca sınıflar arası mali dengesizlikle özdeşleştirilmesini kabul etmeyen ikinci dalga feministleri devlet eliyle kapitalizmin sınırlayıcı iktisadi düşlemselliğini ortaya serecek özgürlükçü hareketlere katıldılar. "Özel alan" politiktir diyerek adalet kavramının anlamını genişlettiler; hatırlanmayacak kadar uzun bir zamandır görmezden gelinen, izin verilen ya da rasyonalize edilen toplumsal eşitsizlikleri yeniden yorumlayıp adaletsizlik tanımına soktular. Hem Marksizmin politik ekonomiyle sınırlı odak noktasını, hem de liberalizmin yasalarla sınırlı odak noktasını reddederek aile içinde, kültürel gelenek ve göreneklerde, sivil toplumda ve günlük yaşamın içinde yerleşmiş adaletsizlikleri ortaya çıkardılar. Bunun yanı sıra, ikinci dalga feministleri adaletsizlik barındırabilecek aygıtların sayısını artırdılar. Sınıfın önceliğini reddeden sosyalist feministler, siyah feministler ve emperyalizm karşıtı feministler, radikal feministlerin toplumsal cinsiyeti kategorik bir öncelikle aynı pozisyona koyma çabalarına karşı çıktılar. Yalnızca toplumsal cinsiyete değil, aynı zamanda sınıf, ırk, cinsellik ve milliyet konularına odaklanarak bugün yaygın olarak kabul gören "kesişmecî" bir alternatifin öncülüğünü yaptılar. En nihayetinde de ikinci dalga feministler adalet kavramının anlamını cinsellik, ev işi, üreme ve kadına karşı şiddet gibi özel konuları da kapsayacak şekilde genişlettiler. Böylece adaletsizlik kavramının içine, yalnızca ekonomik eşitsizlikleri değil aynı zamanda hiyerarşik rolleri ve politik güç dengesizliklerini de dâhil ederek kapsayıcılığını fiilen artırdılar. Şimdi geriye dönüp bakabildiğimiz için tekçi, iktisadi adalet düşüncesinin ekonomi, kültür ve politikayı da kapsayan üç boyutlu, daha geniş bir anlayışla yer değiştirdiğini söyleyebiliriz.

Sonuç ise yalnızca tekil sorunlardan oluşan uzun bir liste değildir. Tersine, bu yeni keşfedilmiş adaletsizlikler bolluğunu birbirine bağlayan şey kadınların boyunduruğunun sistemik olması ve toplum yapısının derinlerinde temellendiği

düşüncesiydi. İkinci dalga feministler pek tabii ki toplumsal bütünü en iyi nasıl tanımlayacaklarını tartıştılar. “Ataerkillik” ile mi, kapitalizm ile ataerkilliğin karışımı bir “ikili sistem” ile mi, ya da benim tercih ettiğim bakış açısıyla, iç içe geçmiş üç boyunduruk türü [mali denge(sizlik), tanınma(ma) ve (kötü) temsil] tarafından biçimlendirilen devlet kaynaklı kapitalist toplumun tarihsel olarak belirlenmiş erkek merkezli bir biçimi ile mi tanımlayacaklardı? Fakat bu farklılıklara rağmen, ikinci dalga feministlerin pek çoğu, liberal feministler hariç, kadınların boyunduruk altında olmasının üstesinden gelmek için toplumsal bütünlüğün köklü yapılarında radikal dönüşümler gerektiği konusunda hemfikir oldular. Sistemik dönüşüme bu ortak bel bağlama, hareketin çıkış noktasının zamanın özgürlükçü mayası olduğunu gösterdi.

- *Erkek merkezçiliğe karşı ikinci dalga feminizm:* İkinci dalga feminizm 1960’ların genel atmosferinde pay sahibi olsa da, yine de diğer özgürlükçü hareketlerle gerilimli bir ilişki içerisinde olmuştur. Ne de olsa başlıca hedefi devlet eliyle kapitalizmin cinsiyet eşitsizlikleriydi ve bu feminist olmayan emperyalizm karşıtları ve Yeni Solcular için pek de bir öncelik sayılmazdı. Devlet eliyle kapitalizmin erkek merkezçiliği eleştirisinin üzerine koymak bir yana, öte yandan da Sol içerisindeki cinsiyetçiliğe karşı durmak durumundaydılar. Liberal ve radikal feministler için bu özel bir sorun teşkil etmiyordu; kolayca ayrılıkçılığa yönelebilir ve Sol’u bırakabilirlerdi. Sosyalist feministler, emperyalizm karşıtı feministler ve siyah feministler için ise bunun aksine zor olan şey, Sol’un hâlâ bir parçasıyken Sol içindeki cinsiyetçilikle de mücadele etmektir.

Sosyalist feministler bu zor dengeyi en azından bir süreliğine dahi olsa sağlamayı başardılar. Erkek merkezçiliğin kalbini, kadınlar tarafından gerçekleştirilen ya da onlarla ortaklaşa girilen ücretli ve ücretsiz işlerdeki kadın eylemlerinin değerini sistematik olarak düşüren toplumsal cinsiyetçi işbölümü olarak saptadılar. Bu analizi devlet eliyle kapitalizme uygulayarak ücretsiz çocuk bakımında kadınların aslan payını alması, evlilik ve özel yaşamda kadınların boyunduruk altına alınması, işgücü piyasasının toplumsal cinsiyetçi bölümlenmesi, politik sistemde erkek egemenliği, sosyal yardım hükümlerinin, endüstriyel politikanın ve kalkınma programlarının erkek merkezçiliği gibi konulara dair derin yapısal bağları ortaya çıkardılar. Toplumsal cinsiyetçi mali dengesizlik, tanınmama ve kötü temsilin birleştiği noktanın gerçekte aile geliri kavramı olduğunu ortaya koydular. Sonuç ise, kadınların devlet eliyle kapitalizm dâhilinde boyunduruğunu sistematik olarak açıklayan, ekonomi, kültür ve politikayı birleştiren bir eleştiri oldu. İkinci dalga feministler kadınların kapitalist topluma ücretli işçi olarak tam katılımını teşvik etmekten ziyade, sistemin

derinlerdeki yapısını ve harekete geçiren değerlerini ücretli işi merkezden ayırarak ve ücretsiz işlere, özellikle de kadınların üstlendiği toplumsal olarak gerekli bakım işlerine, fiyat tespit ederek kısmen dönüştürmeyi istediler.

- *Devletçiliğe karşı ikinci dalga feminizm:* Feministlerin devlet eliyle kapitalizme karşı tepkileri içerikle olduğu kadar süreçle de ilgiliydi. Tıpkı Yeni Solcu dostları gibi devlet eliyle kapitalizmin bürokratik-denetsel toplum düzenini reddettiler. 1960'ların yaygın Fordist örgütlenme eleştirisine toplumsal cinsiyet analizini eklediler. Geniş ölçekli ve yukarıdan aşağıya örgütlenen kurumlar, devlet eliyle kapitalizmin profesyonel-denetçi katmanının modern erilliğini ifade ediyordu. Kız kardeşlik bağı üzerinden yatay bir karşıt düzen geliştiren ikinci dalga feministler, bilinç yükseltme ile yepyeni bir örgütsel pratik yarattılar. Teori ve pratik arasındaki keskin devletçi ayrımı birleştirme çabasıyla, kendilerini antihiyerarşik, katılımcı ve halka ait karşıt kültürel bir demokratikleşme hareketi olarak biçimlendirdiler. STK kısaltması henüz ortada yokken dahi feminist akademisyenler, avukatlar, sosyal hizmetliler politik niteliklerden yoksun hâkim uzman kültürle değil halkla özdeşleşmişti.

Ancak bazı karşıt kültürel yoldaşlarının aksine, pek çok feminist, devlet kurumlarını *tamamen* reddetmedi. Tersine, feminist değerleri bu kurumlara aşlamaya çalıştılar ve sivillere yetkiler sunan katılımcı demokratik bir devlet tasavvur ettiler. Devletle toplum arasındaki ilişkiyi etkin bir biçimde yeniden tasarlayarak refah ve gelişim politikasının pasif nesnelere olarak konumlananları, gereksinimlerini ifade etmek için demokratik süreçlere katılmaya yetkisi olan etkin önelere dönüştürmeye çalıştılar. Dolayısıyla hedef, devlet kurumlarını dağıtmaktan ziyade onları, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden ve hatta buna zorlayan organlara dönüştürmekti.

- *Westfalyanizm karşıtlığına ve yandaşlığına karşı ikinci dalga feminizm:* Belki de daha da çelişkili bir durum feminizmin, devlet eliyle kapitalizmin Westfalyan boyutuyla ilişkisiydi. Çıkış noktasını zamanın küresel Vietnam Savaşı karşıtlığından alan hareketin sınırlar ötesi adaletsizliklere karşı duyarlı olmaya eğilimli olduğu açıktır. Bu özellikle de gelişmekte olan dünyada, toplumsal cinsiyet eleştirisi emperyalizm eleştirisi ile iç içe geçmiş olan feministlerin derdiydi. Fakat burada da, başka bir yerde olduğu gibi, birçok feminist kendi devletlerini taleplerinin asıl adresi olarak gördü. İkinci dalga feministleri bu nedenle Westfalyan çerçeveyi teoride eleştirse de uygulamada yeniden çizme eğilimindeydi. Devletlerin hâlâ toplumsal idare için gerekli sıfatlara sahip görüldüğü ve teknolojinin olanak verdiği uluslararası eşzamanlı ağ kuruluşlarının henüz mevcut olmadığı bir çağda dünyayı sınırlı bölgesel yönetim biçimlerine bölen bu çerçeve, geçerli tek seçenek olarak kaldı. O

hâlde devlet eliyle kapitalizm koşullarında “küresel kız kardeşlik” sloganı (ki bu slogana da sömürgeleştirici olduğu iddiasıyla karşı çıktı), pratik olarak sürdürülebilecek post-Westfalyan bir politik proje olmaktan çok, soyut bir iyi niyet gösterisiydi.

İkinci dalga feminizm devlet eliyle kapitalizmin ekonomizmine, erkek merkeziliğine ve devletçiliğine karşı çıksa da genel olarak çelişkili bir biçimde Westfalyan kaldı. Fakat bu meselelerin her birinde önemli nüanslar gösterdi. Ekonomizmi reddeden bu dönemin feministleri, kaynak dağılımı adaletinin merkezietinden ve politik ekonominin kadınların özgürlük tasarımları için eleştirilmesinden asla şaşmadılar. Cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik boyutunu önemsizleştirmek istemekten ziyade, onu kültür ve politika boyutlarıyla ilişkisini açığa çıkararak derinlemesine ele almaya çalıştılar. Yine, aile geliri kavramının erkek merkeziliğini kabul etmeyen ikinci dalga feministler, onu asla basit bir “iki ücretli çalışanın olduğu aile” modeliyle değiştirme çabasında değildiler. Onlara göre cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele etmek, çocuk ve ev bakımının değersizleştirilmesine ve ücretli ya da ücretsiz cinsiyetçi işbölümüne bir son vermek demektir. Son olarak, devlet eliyle kapitalizmin devletçiliğini reddeden ikinci dalga feministler, ekonomik yaşamı adil olarak düzenleyebilecek güçlü politik kurumlara duyulan ihtiyaç konusunda bir şüphe duymadılar. Ekonomik pazarları devlet kontrolünden çıkarmak istemekten ziyade devletin elinde tuttuğu gücü demokratikleştirmek, sivilin katılımını artırmak, denetime daha açık kılmak ve devletle toplum arasındaki iletişim akışını artırmak istediler.

Toparlamak gerekirse, ikinci dalga feminizm dönüştürmeye yönelik bir politik tasarımı benimsemişti. Bu tasarım eşitsizliklerden anlaşılanların genişletilmesi ve kapitalist toplumun sistemik eleştirisi öncüllerine dayanıyordu. Hareketin en ileri düzeydeki akımları mücadelelerini çok boyutlu olarak görüyor; aynı anda hem ekonomik sömürü, rol hiyerarşisi, hem de politik tabiiyet meselelerini hedef alıyordu. Dahası onlara göre feminizm, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı mücadelenin ırkçılık, emperyalizm, homofobi ve sınıfsal tahakküme karşı mücadeleler ile zorunlu olarak bağlantılı olduğu daha büyük bir özgürlükçü tasarımın parçasıydı. Bütün bunlar ise kapitalist toplumun derinlerdeki yapısının dönüşmesini gerektiriyordu.

II. Feminizm Ve “Kapitalizmin Yeni Ruhü”

Tasarımın büyük boyutuyla ölü doğum olarak kalması, zamanında yeterince iyi anlaşılammış tarihsel güçlerin yol açtığı bir kayıp olmasından kaynaklıydı. Şimdi geriye dönüp bakabildiğimiz için ikinci dalga feminizmin ortaya çıkışının, kapitalizmin yapısında az önce ele aldığımız devlet kaynaklı biçiminden neoliberalizme geçiş yönündeki bir tarihsel

değişim ile çakıştığını görebiliyoruz. Bu yeni kapitalizm biçimini savunanlar “ekonomik pazarları ehliileştirmek için politikayı kullanmaya çalışan” önceki formülü tersine çevirdi ve politikayı ehliileştirmek için pazarları kullanmayı önerdi. Bretton Woods çerçevesinin ana unsurlarını tasfiye edip ulusal ekonomilerin Keynesçi yönetimini mümkün kılan kapital kontrolünü kaldırdılar. Planlı ekonomi yerine özelleştirmeyi ve fiyat serbestisini, kamu mallarının özel sektör tarafından sağlanması ve toplumsal vatandaşlık yerine hükümetin zenginleri beslemesi ve zenginlerin gelirinden “aşağıya damlayanlar” ile fakirlerin beslenmesi politikasını ve “kişisel sorumluluğu”, refah devletleri ve gelişmekte olan devletler yerine zayıf ve acımasız bir rekabet ülkesini teşvik ettiler. Latin Amerika’da test edilen bu yaklaşım Doğu/Orta Avrupa’daki kapitalizme geçiş sürecine büyük ölçüde yol gösterici oldu. Thatcher ve Reagan tarafından alenen desteklense de Birinci Dünya’da derece derece ve düzensizce uygulandı. Üçüncüdeyse neoliberalleşme, borçlandırarak “yapısal uyum” adı altında zorlama bir programla gelişimciliğin tüm ana ilkelerini altüst ederek ve sömürgecilik sonrası devletleri değerlerinden vazgeçirip pazarlarını açmak ve toplumsal harcamayı kamçılarlamak zorunda bırakarak silah zoruyla kabul ettirildi.

İlginç olansa ikinci dalga feminizmin bu yeni koşullarda zenginleşmesi oldu. Radikal, karşıt kültürel bir hareket olarak başlayan şey şimdi geniş tabanlı bir toplumsal fenomen olma yolundaydı. Her sınıftan, etnisiteden, ulustan ve politik ideolojiden taraftar toplayan feminist fikirler toplumsal yaşamın köşe bucağına sızdılar ve kime değıdilerse onun kendine, hayata bakışını dönüştürdüler. Bunun etkisi ise yalnızca aktivistlerin sayısının büyük çapta artması değil, aynı zamanda aile, iş ve itibar konularında sağduyunun bakışını yeniden şekillendirmek oldu.

İkinci dalga feminizmin neoliberalizmle art arda ortaya çıkması yalnızca bir tesadüf müydü? Yoksa aralarında ters ve gizliden yürüyen bir ilişki mi vardı? Elbette ki bu ikinci olasılığa inanması güçtür, ancak onu araştırmamakla sorumluluğu üstümüze almış oluruz. Neoliberalizmin yükselişi, şüphesiz ki ikinci dalga feminizmin etki ettiği zemini önemli ölçüde değıştirmiştir. Burada tartışmaya açacağım etkisi ise feminist ideallerin yeniden anlamlandırılmasıdır.⁶ Devlet eliyle kapitalizm bağlamında özgürlükçü atılımdaki açık emeller neoliberal dönemde çok daha çelişkili bir anlam edinirler. Refah devletleri ve gelişmekte olan ülkelerin serbest piyasacıların hücumuna uğramasıyla ekonomizmin, erkek merkeziliğin, devletçiliğin ve Westfalyanizmin feminist eleştirilenleri yeni bir değerlik benimsediler. Feminist eleştirinin bu dört odağının tekrar üzerinden geçecek ve bu yeniden anlamlandırma dinamiğini açıklayacağım.

- *Feminist ekonomizm karşıtlığının yeniden anlamlandırılması*: Neoliberalizmin yükselişi, kapitalist toplumların politik kültüründe temel bir değışimle çakışır. Bu

dönemde adalet talepleri giderek kimlik ve farklılığın tanınması talepleri olarak ifade edilmiştir.⁷ ‘Yeniden dağıtımdan tanınmaya geçişle birlikte ikinci dalga feminizmi kimlik politikalarının bir değişkenine dönüştürme yönünde güçlü baskılar geldi. Bu şüphesiz ki ilerici bir değişkendi, ancak yine de politik ekonomi eleştirisini önemsizmiş gibi gösterirken kültür eleştirisini geliştirme eğilimindeydi. Pratikteki eğilim sosyo-ekonomik mücadeleleri tanınma mücadelesine göre ikinci plana atmaktı; akademideyse feminist kültürel kuram, feminist toplumsal kuramı gölgede bırakmaya başlamıştı. Ekonomizm için gerekli bir ıslah edici olarak başlayan şey yerini zaman içinde tek taraflı bir kültüralizme devretmişti. İkinci dalga feministler böylece yeniden dağıtımı ve tanınmayı içine alan daha geniş ve zengin bir paradigmaya ulaşmak yerine, bu paradigmanın bir kısmını alıp gerisini bıraktılar.

Üstelik, zamanlaması da bundan kötü olamazdı. Tanınma sorunsalına yönelim, toplumsal eşitlikçilik adına ne varsa bastırmaktan başka bir şey istemeyen neoliberalizmin yükselişle cuk diye oturuyordu. Böylece koşullar tam da politik ekonomi eleştirisine iki kat daha fazla dikkat gerektirirken, feministler kültür eleştirisini mutlaklaştırdılar. Üstelik eleştiri bu şekilde parçalanırken kültürel eleştiri bağlarını yalnızca ekonomik eleştiri ayağından koparmakla kalmadı, aynı zamanda daha önce onları birleştiren kapitalizm eleştirisinden de koptu. Kapitalizm eleştirisinden el etek çeken ve alternatif yorumlara açık hâle getirilen bu ayaklar Hester Eisenstein’ın neoliberalizmle “tehlikeli ilişki” adını verdiği şeye çekilebilirdi.⁸

- *Feminist erkek merkezilik karşıtlığının yeniden anlamlandırılması:* O hâlde neoliberalizmin, erkek merkeziliğin feminist eleştirisini yeniden anlamlandırması an meselesiydi. Nasıl olduğunu açıklamak için Luc Boltanski ve Éve Chiapello’nun öne sürdüğü bir savı kullanmak istiyorum. *Kapitalizmin Yeni Ruhu* adlı önemli kitaplarında, kapitalizmin tarihte belirli kopuş anlarında periyodik olarak kendisini yeniden yarattığını iddia ederler ve onlara göre bu kısmen de kendisine yöneltilen eleştiri noktalarının telafi edilmesiyle mümkün kılınmaktadır.⁹ Böyle zamanlarda, kapitalizmin ortaya çıkan yeni formunu meşrulaştırmak için kapitalizm karşıtı eleştiri unsurları yeniden anlamlandırılır, böylece özünde anlamsız bir bitip tükenmek bilmeyen sermaye birikimini sırtlanmaları için yeni nesilleri motive edecek gerekli ahlâki boyut kazandırılmış olur. Boltanski ve Chiapello’ya göre zamanımızın esnek neoliberal kapitalizmini meşrulaştırmaya hizmet eden bu yeni “ruh”, şirket kültürünün konformizmine karşı çıkan Yeni Sol’un devlet eliyle kapitalizme getirdiği “sanatsal” eleştirinin öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Mayıs 68’in vurgusu bu yöndeydi; neoliberal yönetimin kuramcılarının yeni bir “bağlantıcı”, “planlı”

kapitalizm öne sürdüklerini iddia ettiler. Bu modelde katı örgütsel hiyerarşiler yatay takım çalışmasına ve esnek ağ örgütlerine yol açacak, böylece bireysel yaratıcılığı serbest bırakacaktı. Sonuç ise kapitalizmin gerçek dünyayla girdiği yeni bir serüven oldu. Bu serüven Silikon Vadisi ve bugün en açık biçimiyle Google kültürüyle teknolojik sınırları zorladı.

Boltanski ve Chiapello'nun savı orijinal ve derinliktir. Ancak toplumsal cinsiyet körü olduğu için neoliberalizm ruhunun yapısını tümüyle kavrayamaz. Şüphesiz ki bu ruh münasip gördükleri biçimde tanımladıkları özgür, ipoteksiz, kendi kendini şekillendiren bireye dair eril masalı ihtiva eder. Ancak neoliberal kapitalizm Silikon Vadisi ve Google ile olduğu kadar Walmart, Makiladoras ve düşük faizli krediyle de ilgilidir. Ve onun zaruri işçileri de fazlasıyla kadınlardır, bu kadınlar yalnız bekâr kadınlar değil aynı zamanda evli kadınlar ve çocuklu kadınlardır; belli bir ırka ait kadınlar değil hemen hemen tüm uluslardan ve etnik kökenden kadınlardır. Böylece kadınlar dünyanın her tarafında işgücü piyasasına akarlar; bunun sonucu ise devlet eliyle kapitalizmin aile geliri idealinin ilk ve son kez olarak altının oyulması olur. "Örgütsüz" neoliberal kapitalizmde bu ideal, iki ücretli çalışanın olduğu aile modeliyle yer değiştirir. Bu yeni idealin altında yatan gerçekliğin düşük ücretler, azalan iş güvenliği, düşen yaşam standartları, hane halkının çalışma saatlerinin aşırı artışı, çift vardiyaların fazlalaşması (ki şimdi çoğunlukla bundan üç dört kat daha fazla vardiya var) ve kadın aile reisi sayısının çoğalmasında da bir beis yoktur. Örgütsüz kapitalizm, kadının ilerlemesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği masalını uydurarak kadınların ağızına bir parmak bal çalar.

Bunu duymak biraz rahatsız edici olabilir ama ikinci dalga feminizmin istemeyerek de olsa yeni neoliberalizm ruhunun ana bir unsurunu hazırladığını öne süreceğim. Aile geliri kavramına getirdiğimiz eleştiri şimdi esnek kapitalizme yüce ve ahlaki bir anlam veren masalın oldukça büyük bir kısmını tamamlar. Günlük yaşam mücadelelerine ahlaki bir anlam yükleyen bu feminist masal, toplumsal yelpazenin her iki tarafındaki kadınları da cezbeder. Bir tarafta çalışan orta sınıfın kadın üyeleri kendilerine set çekilen cam tavanı kırıp geçmeye karardır. Öteki tarafta ise kadın geçici personeller, yarı zamanlılar, düşük ücretli hizmetliler, hizmetçiler, seks işçileri, göçmenler, İhraç İşleme Bölgeleri'ndeki işçiler ve düşük faizli kredi borçluları yalnızca kazanç ve maddi güvenlik peşinde değil, aynı zamanda haysiyetlerini kurtarma, durumlarını iyileştirme ve geleneksel otoriteden kurtulma çabasındadırlar. Her iki tarafta da kadınların özgürlük hayali kapitalist sermayeye itici güç olarak kullanılır. Böylece ikinci dalga feminizmin aile geliri eleştirisi yolundan sapar. Bir zamanlar

kapitalizmin erkek merkezçiliğine en can alıcı radikal eleştirileri getirirken, bugün kapitalizmin ücretli işe biçtiği fiyatta pekiştirici rol üstlenir.

- *Feminist devletçilik karşıtlığının, yeniden anlamlandırılması:* Neoliberalizm, kısaca ifade etmek gerekirse, önceki dönemin devletçilik karşıtlığını da devletin tesirini azaltmaya çalışan projelere faydası olacak şekilde yeniden anlamlandırmıştır. Bu yeni atmosferde, ikinci dalga feminizmin refah devleti paternalizmi eleştirisi ile Thatcher'ın bakıcı devlet eleştirisi arasında pek bir fark yok gibi görünmektedir. Bill Clinton feministlerin cinsiyetçi ve damgalayıcı sosyal yardım sistemine getirdikleri ayrıntılı eleştiriyi alıp gelir desteğinden yararlanma federal hakkını kaldıran “sosyal yardımları bitirme” planı için kullanırken feministler çaresizce izlediğinde de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki deneyim kesinlikle bunu anlatıyordu. Öte yandan, eski sömürge devletlerde, gelişmiş devletlerin erkek merkezçiliğine getirilen eleştiri, her yerde, küçülen devletlerden boşalan yerleri doldurmak için çıkan STK'lara duyulan hevese dönüştü. Elbette bu örgütlerin en iyileri kamu hizmetlerinden yoksun kalan halklara acilen gerekli materyal yardımını sağlıyordu. Ancak bunun sonucu ise yerel grupları depolitize etme ve gündemlerini Birinci Dünya'nın sermaye sahiplerinin istediği yönde çarpıtmak oldu. Dahası, geçici yardımlarıyla STK faaliyetleri, gerileyen kamu mallarının özel sektör tarafından sağlanması eğilimine karşı koymak için ya da devletin duyarlı hareket etmesi yönünde politik destek toplamak için çok az şey yaptı.¹⁰

Düşük faizli kredilerin birden artması ise ikilemi örnekler. Dirençsizliğe sevk eden yukarıdan aşağı devletçiliğin aşırı bürokrasisine karşı, güçlendirme ve aşağıdan katılım gibi feminist değerleri öneren bu projelerin mimarları, bireyin kendi kendine yetmesi ve toplumsal ağ oluşumları arasında, STK yönetimleri ve piyasa mekanizmaları arasında yenilikçi bir sentez ortaya attılar. Hepsi de kadının yoksulluğu ve toplumsal cinsiyet boyunduruğu ile savaşmayı hedefledi. Şimdiye dek elde edilen sonuçlar ise borçların geri ödemesini gösteren şaşkırtıcı kayıtları ve değişen yaşamlara dair anekdotları içeriyor. Ancak bu projeleri sarmalayan feminist heyecan içinde gizli kalanlarsa sinir bozucu bir tesadüf: Tam da devletler fakirlikle mücadelede makro yapısal denemeleri bırakmışken, ki bu denemelerin yerini küçük ölçekli borç vermelerin alması pek mümkün değil, düşük faizli kredi filizlendi.¹¹ Bu durumda da bürokratik paternalizmin feminist eleştirisi neoliberalizm tarafından iyileştirildi. Devletin elinde bulundurduğu gücü sivillerin yetkilendirilmesine ve sosyal adalet aracına dönüştürmeyi hedefleyen bakış açısı, şimdi marketleştirme ve devlet idaresi için kullanılıyor.

- *Feminist Westfalyanizm karşıtlığı ve yandaşlığının yeniden anlamlandırılması*: Son olarak, Neoliberalizm ikinci dalga feminizmin Westfalyan düzenlemelerle ilişkisini öyle ya da böyle değiştirmiştir. Bu yeni “küreselleşme” kapsamında, adalet yükümlülükleri ve mücadelelerinin tek meşru haznesinin sınırlanmış bölgesel yönetimler olduğu artık kesin değildir. Feministler bu görüşe karşı çıkmak için çevrecilere, insan hakları aktivistlerine ve DTÖ muhaliflerine katıldı. Devlet eliyle kapitalizm dâhilinde idare olunamaz halde olan post-Westfalyan sezgileri harekete geçirerek önceki dönemde marjinalleştirilen ya da görmezden gelinen sınırlar ötesi adaletsizlikleri hedeflediler. Uluslar aşırı ağlar kurmak için yeni iletişim teknolojilerinden yararlanan feministler, yerel kötü muamelelere dikkati çekmek ve bunlara göz yuman devletleri kınamak için küresel kamuoyunu harekete geçiren “bumerang etkisi” gibi yenilikçi stratejilere öncülük ettiler.¹² Sonuçsa umut vaat eden uluslar ötesi, çok basamaklı, post-Westfalyan yeni bir feminist aktivizm biçimi oldu.

Ancak uluslararasıya dönüş, beraberinde zorluklar da getirdi. Ülke düzleminde çoğunlukla engellenen pek çok feminist, enerjilerini “uluslararası” arenaya yöneltti; özellikle de Nairobi’den Viyana’ya, oradan Pekin’e ve ötesine pek çok ülkede bir dizi BM bağlantılı konferans birbirini takip etti. Yeni küresel yönetim sistemlerini birbirine bağlayacak “küresel sivil toplum” içerisinde varlık göstererek daha önce sözünü ettiğim problemlerden bazılarını bulaştılar. Örneğin, kadının insan hakları mücadeleleri, mesela yoksulluk yerine şiddet ve üreme konularına aşırı derecede odaklandı. Bir yanda sivil ve politik haklar, öte yanda sosyal ve ekonomik haklar arasındaki Soğuk Savaş ayrımını onaylayan bu çabalar da, ekonomik yeniden dağıtımına göre tanınmaya öncelik verdi. Ayrıca bu mücadeleler biçimsiz çıkan sesleri İngilizce konuşan elitlere uydururken, profesyoneller ve yerel gruplar arasındaki uçurumu genişleterek feminist politikanın STK’laşmasını yoğunlaştırdı. Benzer dinamikler Avrupa Birliği’nin politika aygıtlarına gösterilen feminist bağlılık için de işlemektedir; özellikle de Avrupa genelinde gerçek uluslararası kadın hareketlerinin eksikliği söz konusuysen. Neoliberalizm döneminde Westfalyanizmin feminist eleştirisi bu nedenle çelişkilidir. Adaletin kapsamını ulus-devletlerin ötesine genişletme gibi faydalı bir amaçla başlayan şey, kapitalizmin yeni biçiminin getirdiği yönetsel gerekliliklere bazı konularda tam olarak uymakla sonuçlanmıştır.

O hâlde, neoliberal dönemde feminizmin kaderi genelde bir çelişki arz eder. Bir yanda daha önceki dönemin görece küçük karşıt kültürel hareketi gitgide büyüyerek fikirlerini başarıyla dünyaya yaymış ve genişlemiştir. Öte yanda ise feminist fikirler değişen şartlar içinde, değerliğinde kurnazca bir değişimden geçmiştir. Devlet eliyle kapitalizm döneminde tartışmasız bir biçimde özgürlükçü olan ekonomizm, erkek merkezilik, devletçilik ve

Westfalyanizm eleştirilenleri şimdi kapitalizmin yeni biçiminin meşrulaştırılma ihtiyacına hizmet etmeye yönelik çelişkilerle doludur. En nihayetinde bu kapitalizm, tanınma taleplerini karşılamayı yeniden dağıtım taleplerini karşılamaya yeğler; çünkü ücretli kadın işçiliğinin temelini yeni bir sermaye düzeni getirir ve küresel ölçekte çok daha serbest iş görmek için pazarları toplumsal düzenlemelerin dışında tutmaya çalışır.

III. Önü Açık Bir Gelecek?

Gelgelelim günümüzde bu kapitalizmin kendisi kritik bir dönüm noktasındadır. Küresel ekonomik kriz ve buna karşı önde gelen devletlerin kararlı bir şekilde gösterdikleri post-neoliberal tutum (şimdi artık hepsi Keynesçi) bir ekonomik sistem olarak neoliberalizmin sonunun başlangıcına işaret eder. Barack Obama'nın seçilmesi, boğazına kadar içine batmış olsa da, neoliberalizmin politik bir tasarı olarak nihai reddedilişine işaret ediyor olabilir. Bir alternatif ortaya koymaya çalışan yeni bir hareketin dalgasının ilk kıpırtılarını görüyor da olabiliriz. Buna göre belki de az önce tanımladığım kadar etkili ve esaslı başka bir "büyük dönüşüm"ün eşiğinde duruyoruzdur.

Eğer öyleyse, arkasından gelecek toplum modeli, gelecek dönemde yoğun bir tartışma konusu olacaktır. Feminizm de bu tartışmada iki farklı düzlemde önemli rol oynayacaktır. Birincisi; burada kaderinin izini sürdüğüm, arkasından gelecek düzenin toplumsal cinsiyet eşitliği vaat edip bunu kurumsallaştırmayı garanti etmesini bekleyen bir toplumsal harekettir. İkincisiyse feministlerin artık eski anlamıyla sahip olmadığı ve kontrol edemediği genel söylemsel bir kurgudur; hepsi toplumsal cinsiyet eşitliğini temsil etmeyen, farklı senaryoları meşrulaştırmak için başvurulabilen ve başvurulacak olan boş bir "iyi" (belki de "demokrasi"ye benzeyen) gösterenidir. Birincisi toplumsal hareket anlamında feminizmin bir mahsulüdür, feminizmin bu ikinci, söylemsel anlamını ayrı düşürür. Söylem hareketten bağımsızlaştıkça feminizm kendisinin müphem bir versiyonuyla karşı karşıya kalır; bu ne benimseyebildiği ne de reddedebildiği anlaşılabilir bir öteki yüzdür.¹³

Bu makalede devlet eliyle kapitalizmden neoliberalizme geçişte bu iki feminizmin endişe verici dansının bir tablosunu sundum. Bundan ne çıkarmalıyız? Elbette ki öyle basitçe feminizmin başarısız olduğunu ve neoliberalizmin zaferinden sorumlu tutulacağını değil. Şüphesiz ki feminist ideallerin kendisi de özünde sorunlu değildir, ya da her zaman kapitalist amaçlarla yeniden anlamlandırılmaya mahkûm da değildir. Benim çıkaracağım sonuç daha ziyade, feminizmi her şeyden önce toplumsal cinsiyet eşitliği olarak gören bizlerin kendi anlaşılabilir öteki yüzümüzle beraber çalıştığımız bu alanda tarihsel olarak daha bilinçli olmamız gerektiğidir.

Soruya bu amaçla geri dönmek gerekirse, neoliberalizmle girdiğimiz “tehlikeli ilişkiyi” eğer açıklayacak bir şey varsa, o nedir? Yanlış zamanda yanlış mekânda bulunarak talihsiz bir tesadüfün kurbanları olduk da bu fırsatçı iğfalcilerin ellerine mi düştük? Bu kapitalizm kendi özüne son derece yabancı olan her tür bakış açısını, ne olursa olsun ayırt etmeden araçsallaştırıyor mu? Yoksa daha önce ileri sürdüğüm gibi feminizm ve neoliberalizm arasında onları birleştiren gizli bir benzerlik mi var? Eğer böyle bir benzerlik varsa o da geleneksel otoritenin eleştirisinde yatar.¹⁴ Bu otorite çoktandır feminist aktivizmin eleştiri konusudur; hiç değilse Mary Wollstonecraft’tan bu yana kadınları babalarının, erkek kardeşlerinin, papazların, büyüklerinin ve kocalarının kişiselleşen erkek tabiiyetinden kurtarmaya çalışmıştır. Ancak geleneksel otorite, pazarları tarihsel olarak içine alan ve ekonomik rasyonaliteyi sınırlı bir alana hapsetmeye hizmet eden toplumsal esasların bir parçası olarak, bazı dönemlerde kapitalist büyümeye engel de teşkil eder.¹⁵ Bugünkü durumda da biri feminist, diğeri neoliberal bu iki geleneksel otorite eleştirisi bir noktada birleşiyor görünüyor.

Feminizm ve neoliberalizmin ayrıldığı nokta ise toplumsal cinsiyet boyunduruğunun gelenek sonrası biçimleri üzerinedir. Bu dönemde kadınların yaşamlarına getirilen sınırlamalar kişiselleşen tabiiyetler şeklinde değildir, pek çok insanın eylemine soyut ve gayrişahsî bir biçimde aracılık eden yapısal ve sistemik süreçlerden ortaya çıkar. Susan Okin’in “evlilikte toplumsal nedenlerle oluşan, açıkça orantısız savunmasızlık döngüsü” olarak tanımladığı durum buna örnektir. Bu durumda, kadınlara geleneksel olarak biçilen çocuk bakımı sorumluluğu kadınların iş piyasasında dezavantajlı konuma düşmesine neden olur, bu da ekonomik pazarda güç dengesizliğine yol açar ve böylece aile içindeki güç dengesizliği pekişir ve şiddetlenir.¹⁶ Ekonomik pazara bağlı bu boyunduruk süreçleri neoliberal kapitalizmin can damarıdır. Dolayısıyla bugün, mademki kendimizi neoliberalizmden ayrı tutmaya çalışıyoruz ve yeniden anlamlandırmadan kaçınıyoruz, bu süreçler feminist eleştirinin başlıca odak noktalarından biri olmalıdır. Asıl konu elbette ki feminist eleştirinin kaçınılmaz bir unsuru olan geleneksel erkek otoritesine karşı mücadeleyi bırakmak değildir. Önemli olan bu eleştiriden onun neoliberal öteki yüzüne kolay geçişi engellemektir; bu da her şeyden önce kişiselleşen tabiiyete karşı mücadele ile özgürlük vaat ederken aslında bir hâkimiyet türünden öbürüne geçen kapitalist sistemin eleştirisi arasında yeniden bağlantı kurmakla olur.

Bu konuyu geliştirme umuduyla, belirlediğim feminist eleştirinin dört odağına son bir kez geri dönerek bitirmek istiyorum:

- *Post-neoliberal ekonomizm karşıtlığı*: Neoliberalizmden olası kopuş ikinci dalga feminizmin özgürlükçü temayüllerini yeniden yürürlüğe koyma şansını tanıır. Eşitsizlikleri üç boyutuyla da tam olarak ele aldığımızda bir önceki dönemde

parçalanmış olan yeniden dağıtım, tanınma ve temsil boyutlarını daha dengeli bir şekilde birleştirebiliriz. Feminist eleştirinin bu vazgeçilmez parçalarını sağlam ve güncellenmiş bir toplumsal bütünlük anlayışıyla temellendirip feminist eleştiri ile kapitalizm eleştirisi arasında yeniden bağlantı kurmalı ve böylece feminizmi doğru şekliyle yeniden Sol hareketin içine almalıyız.

- *Post-neoliberal erkek merkezlik karşıtlığı:* Benzer şekilde, post-neoliberal bir topluma olası bir geçiş, aile geliri eleştirimiz ile esnek kapitalizm arasındaki sahte bağı koparma şansını tanır. Erkek merkezlik eleştirisini değerlendiren feministler, ücretli işi merkezden alan ve ev işleri dahil, metasızlaştırılan eylemlere fiyat biçilen bir yaşam biçimi için bastırabilirler. Bugün çoğunlukla kadınlar tarafından gerçekleştirilen bu eylemler, herkesi içine alan iyi bir yaşamın değer verilen parçaları olmalıdır.
- *Post-neoliberal devletçilik karşıtlığı.* Neoliberalizmin içine girdiği kriz aynı zamanda devletçilik eleştirimizle marketleştirme arasındaki bağı koparma şansını da tanır. Feministler katılımcı demokrasi bakış açısını yeniden gündeme getirerek, bürokratik yönetimler yerine sivillerin yetkilendirilmesini destekleyen yeni bir politik güç örgütlemesi için harekete geçebilirler. Buradaki amaç halkın gücünü dağıtmak değil artırmaktır. Nitekim bugün aradığımız katılımcı demokrasi, ekonomik pazarları ehlileştirecek ve toplumu adalet yararına yönlendirecek bir demokrasidir.
- *Post-neoliberal Westfalyanizm karşıtlığı:* Ve en nihayetinde, neoliberalizmin içine girdiği kriz Westfalyan çerçeve konusunda çoktandır süregiden çelişkilerimizi yapıcı bir biçimde çözümlene şansını tanır. Sermayenin uluslararası bir boyuta ulaşmış olması göz önünde bulundurulursa, bugün gereksindiğimiz kamu yararı yalnızca bölgesel yönetimlerde takdim edilemez. Dolayısıyla buradaki görevimiz demokrasinin yalnızca sınırlı politik toplum yapılarıyla özdeşleştirilmesini kırmaktır. Feministler diğer ilerici güçlere katılarak her aşamasıyla demokratik, çok yönlü yeni bir post-Westfalyan politik düzeni harekete geçirebilirler. Yetki ikamesini katılımı birleştiren demokratik güçlerin yeni buluşması, hangi boyutta, ekseninde ve ölçekte olursa olsun, sınırlar ötesi de olsa, eşitsizliklere çözüm getirmeye istidatlı olmalıdır.

Netice olarak feministlerin büyük düşünmesi gereken bir zamanda olduğunu iddia ediyorum. En iyi fikirlerimizin neoliberal saldırılarla araçsallaştırılmasına seyirci kaldıktan sonra, şimdi artık onları geri istemek için bir fırsatımız var. Bu ânı yakalayarak, yakında olması beklenen dönüşümün yayını, yalnızca toplumsal cinsiyet hususuna değil, genel olarak adalet yönüne çevirebiliriz.

¹“Feminism, Capitalism and the Cunning of History”, *New Left Review* 56, Mart-Nisan 2009, s. 97-117. Makalenin çevirisini yayımlamamıza izin verdikleri için makalenin yazarı Nancy Fraser’a ve *New Left Review* dergisine teşekkür ederiz ([http://www.newleftreview.org./](http://www.newleftreview.org/)).

²Bu makale, Kasım 2008’de yapılan “Toplumsal Cinsiyet ve Yurttaşlık: Eşitlik ve Farklılık Arasındaki Eski ve Yeni Açmazlar” (“Gender and Citizenship: New and Old Dilemmas, Between Equality and Difference”) konulu Cortona Konferansı’nda açılış konuşmasından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Eleştirileriyle bu makaleye destek sunan Cortona katılımcılarına, özellikle Bianca Beccalli, Jane Mansbridge, Ruth Milkman ve Eli Zaretsky’ye, ayrıca Groupe de sociologie politique et morale’de EHESS semineri katılımcılarına, özellikle Luc Boltanski, Estelle Ferrarese, Sandra Laugier, Patricia Paperman ve Laurent Thévenot’a teşekkürlerimi sunuyorum.

³Bu terimle ilgili görüşler için bkz. Friedrich Pollock, “State Capitalism: Its Possibilities and Limitations,” *The Essential Frankfurt School Reader*, ed. Andrew Arato ve Eike Gebhardt, Londra, 1982, s. 71–94.

⁴O zaman Komünist bloğunda da ekonomik yaşam devlet eliyle kontrol edilmekteydi; ona da hâlâ devlet eliyle kapitalizm adını vermekte ısrarcı olanlar bulunuyor. Bu görüşte bir haklılık payı olsa da, makalemin bu ilk kısmında geleneksel yoldan ayrılmamayı ve bu bölgeyi dışarıda tutmayı tercih edeceğim. Bunun kısmen nedeni, ikinci dalga feminizmin artık eski komünist olarak anılan ülkelerde 1989 yılına dek politik bir güç olarak ortaya çıkmamış olmasıdır.

⁵“Westfalyan politik düşlemselliği” konusunda daha detaylı bir açıklama için bkz. Nancy Fraser “Reframing Justice in a Globalizing World”, *NLR* 36, Kasım-Aralık 2005.

⁶“Yeniden anlamlandırma” tabirini Judith Butler’dan ödünç alıyorum: “Contingent Foundations”, Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell ve Nancy Fraser, *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*, Londra, 1994.

⁷Politik taleplerin dilbilgisindeki bu değişim için bkz. Nancy Fraser, “From Redistribution to Recognition?”, *NLR* I/212, Temmuz – Ağustos 1995.

⁸Hester Eisenstein, “A Dangerous Liaison? Feminism and Corporate Globalization”, *Science and Society*, c. 69, no. 3, 2005.

⁹Luc Boltanski ve Éve Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*, Londra, 2005 [Paris, 1999]. Psikanalizi ‘ikinci endüstriyel devrim’in ruhu olarak yorumlayan ve feminizmi de ‘üçüncü’ konuma yerleştiren yaklaşım için bkz. Eli Zaretsky, “Psychoanalysis and the Spirit of Capitalism”, *Constellations*, c. 15, no. 3, 2008.

¹⁰Sonia Alvarez, “Advocating Feminism: The Latin American Feminist NGO ‘Boom’”, *International Feminist Journal of Politics*, c. I, no. 2, 1999; Carol Barton, “Global Women’s Movements at a Crossroads”, *Socialism and Democracy*, c. 18, no. 1, 2004.

¹¹Uma Narayan, “Informal Sector Work, Microcredit and Third World Women’s ‘Empowerment: A Critical Perspective”, XXII World Congress of Philosophy of Law and Social Philosophy, Mayıs 2005, Granada’da sunulan makale; Hester Eisenstein, “A Dangerous Liaison?”.

¹²Margaret Keck ve Kathryn Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca, NY, 1998.

¹³Bu “feminizm ve onun kopyaları” formülü, anlaşılmaz çiftler Hillary Clinton ve Sarah Palin’i de içine alan 2008 Amerika başkanlık seçimlerine istinaden iyi bir etki için özenle detaylandırılabilir.

¹⁴Bu hususta Eli Zaretsky’ e minnettarım (kişisel bildirim). Alıntı: Hester Eisenstein, “A Dangerous Liaison?”

¹⁵Bazı dönemlerde, ancak her zaman değil. Kapitalizm çoğu durumda geleneksel otoriteye karşı çıkmaktansa uymaya meyillidir. Pazarların da toplumsal esasların içine dâhil olması konusu için bkz. Karl Polanyi, *The Great Transformation*, 2. Baskı, Boston, 2001.

¹⁶Susan Okin, *Justice, Gender and the Family*, New York, 1989, s. 138.